

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ЯСНОГУРСЬКА Людмила Михайлівна

УДК 81:[811.111+811.161.2]

**КОНЦЕПТ ЗРАДА:
ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТА КОРПУСНОБАЗОВАНИЙ ПІДХОДИ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)**

10.02.15 – загальне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Тищенко Олег Володимирович,
Львівський державний університет
безпеки життєдіяльності,
завідувач кафедри технічного перекладу.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Глущенко Володимир Андрійович,
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»,
завідувач кафедри германської та слов'янської
філології;

кандидат філологічних наук
Александрова Ольга Володимирівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри іноземних мов
гуманітарних факультетів

Захист дисертації відбудеться 17 березня 2018 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.05 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65045, м. Одеса, вул. Єврейська, 25.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий 15 лютого 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Дружина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У реферованому дослідженні здійснено структурно-семантичний, когнітивний, лінгвокультурологічний і прагматичний аналіз концепта ЗРАДА в українській та англійській мовах із застосуванням корпуснобазованого підходу (у прикладному, лексикографічному та ідеографічному вимірах), виявлено семантичні профілі в межах відповідних концептосфер та аксіологічних опозицій, здійснено фреймове моделювання концепта, встановлено когнітивно-метафоричні моделі (напрями метафоризації), простежено механізми фразеологічної концептуалізації ЗРАДИ, з'ясовано дистрибутивні зв'язки ключових лексем в межах відповідних концептополів з огляду на ядерну і маргінальну зону їх функціонування.

У сучасному мовознавстві з притаманною йому антропоцентричною спрямованістю, яка зумовила зростання інтересу до науковців до самого феномена людини, менталітету певного етносу, його когнітивних настанов, норм, пріоритетів, оцінок, стереотипної, соціо-нормативної та емотивної категоризації доквілля, активізуються дослідження різних за природою і сферами побутування мовних концептів та концептосфер. Останні оформились у самостійну галузь когнітивної лінгвістики – лінгвоконцептологію, підвалини якої були закладені в працях С. Воркачова, В. Маслової, В. Карасика, М. Алефіренка, Н. Арутюнової, Н. Слухай, І. Голубовської, М. Скаб, О. Мазепоної.

Когнітивна зорієнтованість сучасної семантики зумовлена необхідністю систематизації різних фрагментів знань про навколишній світ та пояснення механізмів їхнього відображення у свідомості мовної особистості, її психології, соціокультурних стереотипах, фольклорі, мові традиційної народної культури тощо.

Незважаючи на те, що в межах подібних студій на матеріалі слов'янських і західноєвропейських мов різні за природою, онтологією і прагматикою концепти мають значний доробок, проблема прикладного обґрунтування такого аналізу досі перебуває на периферії наукових зацікавлень.

До цього часу не згасають дискусії з приводу когнітивної природи багатьох ціннісних та емоційних понять. Водночас концепт ЗРАДА не був ще об'єктом пильної уваги мовознавців у неблизько споріднених мовах з огляду на специфіку його національно-культурної вербалізації, залишається недостатньо опрацьованою методика моделювання аксіологічної концептосфери в різних мовах й ментально-когнітивних і семіотичних просторах. Саме у лінгвокогнітивному висвітленні внутрішній світ людини постає як частина, фрагмент загальної картини світу, відображеної в людській психіці, міжособистісних стосунках й вербалізованої засобами певної етнічної мови у певних аксіосферах, або мові цінностей («język wartości», J. Puzynina, J. Bartmiński, R. Grzegorzczukowa) (термін польської етно- та текстологічної орієнтації), до яких з усією очевидністю належать ЗРАДА та ВІРНИСТЬ тощо (А. Беднарек).

Сучасна доба глобалізації характеризується складними трансформаційними процесами в усіх сферах життя людини, непередбаченими і стрімкими геополітичними змінами, міжетнічними і культурними конфліктами, політикою інформаційних війн, на тлі яких особливо відчутною постає ідея ПАТРІОТИЗМУ, ВІДДАННОСТІ певним інтересам, соціальному, військовому обов'язку, що, власне, й актуалізує феномен політичної, етичної, психологічної, національної ЗРАДИ.

Особливо значущими і рельєфними ці аспекти постають з огляду на події і процеси, які переживає нині наша держава. Останні віддзеркалюють численні блоги та Інтернет-форуми опозиційних груп, партій, блоків, представників протилежних політичних таборів і субкультур, які можуть стати предметом спеціальних студій у міжкультурній комунікації (діалог і конфлікт культур, колективний образ ВОРОГА, образ своїх і чужих, зрадників і патріотів, прибічників і противників).

Аксіологічні полюси останніх в межах архетипних полюсів добра і зла, позитивного і негативного змінні і плинні, і залежать як від маніпулятивних стратегій суб'єкта і об'єкта політичної комунікації (кого зраджують – хто зраджує <об'єкт/суб'єкт зради>, модус зради і т.ін.), так і від суб'єктивних інтенцій і системи цінностей окремої мовної особистості чи мовної спільноти загалом. Вартими уваги є аксіологічні профілі репрезентації цього поняття, які спираються на наявні в кожному етносі чи ширше – лінгвокультурі – стереотипи, норми і оцінки, зокрема й на такі цінності, як вірність і відданість певним ідеалам, патріотизм (і відповідно семантично протилежних концептів, таких як зрада, підступ, помста, дискурс агресії, т.зв. «мову чорного патосу» (Є. Бральчик), когнітивний досвід, історичну пам'ять (М. Шутова, О. Тищенко та ін.).

Як поліфункціональний і багатовимірний етнокультурний та психологічний феномен, це поняття становить предмет розгляду соціологів, культурологів, психологів, політологів, представників міжкультурної комунікації.

Дослідження номінативного аспекту, а також семантики одиниць, які вербалізують та моделюють цей концепт на матеріалі східнослов'янських мов представлено в ряді праць (Г. Барна, К. Коротич, Я. Манжос, І. Фролова) – українська мова (А. Мубаракшина, Х. Чернова) – російська мова.

Здійснюється аналіз семантичної структури ключових лексем у їхніх системних парадигматичних зв'язках (М. Іванченко), зокрема обговорюється семантичний обсяг лексем, їхній компонентний склад в межах семантичних полів в англійській мові. Дехто виокремлює опозиційні концептуальні пари, або асоційовані концепти, зокрема аналізуються соціокультурні особливості таких понять, як **зрада/вірність** у свідомості представників різних соціальних сфер (Н. Білоус), **кохання/зрада** в українському фольклорі, зокрема текстах народних балад (О. Молодичук), **кохання – зрада – смерть** (О. Сазонова), **вибір і зрада** (О. Векуа) – у художньому дискурсі, **гріх і зрада** (Г. Охріменко), **зрада – перемога** тощо.

Семіотичний підхід застосовано в дослідженнях Н. Хайруліної, яка розглядає семіотичні складові образу Юди Іскаріота (на прикладі творів Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Віктора Домонтовича). Синкретичний концепт «**предательство – верність**» розглядається як архетипний лінгвокультурологічний концепт у працях У. Савельєвої; у полі зору російської дослідниці Н. Скородумової перебувають етичні концепти «вірність» і «зрада» в англійській мовній свідомості.

У зіставному аспекті особливості вербалізації концепту *зрада/treachery* в українській та англійській мовах розглядає Н. Панфілова; у порівняльному плані описано концептуальний біном **любов – зрада** в американській й кабардино-черкеській лінгвокультурах за допомогою вільного асоціативного експерименту (Д. Борисєва); праці, присвячені аналізу цього поняття, зустрічаємо і в межах ономастики (опис бібліонімів, християнських імен та символів) (Л. Магдюк).

Актуальність теми дисертації зумовлена її спрямуванням на дослідження у когнітивному та лінгвокультурному річизі аксіологічних понять і концептосфер, необхідністю когнітивного моделювання ціннісних та культурно маркованих номінативних одиниць за допомогою даних корпусів мов (методики t-score). Національно-культурна специфіка мовного вираження концепта ЗРАДА у тісному поєднанні ідеографічного, структурно-семантичного та лінгвокультурологічного підходів дає змогу простежити архітектоніку субфреймів, що моделюють даний концепт, формують його внутрішню структуру, визначають концептуальну організацію синонімічних і фразеологічних корелятивів в українській та англійській мовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету в межах наукової теми «Типологія моделей семантичної деривації лексики» (номер державної реєстрації 0116U006142). Автором досліджувалися структурно-семантичний, когнітивний, лінгвокультурологічний і прагматичний аналіз концепту ЗРАДА в українській та англійській мовах із застосуванням корпуснобазованого підходу. Тема дисертації затверджена вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол від 25.04.2015 р. № 9).

Метою дисертації є лінгвокультурологічний аналіз семантико-когнітивних профілів концептосфери ЗРАДА на матеріалі української та англійської мов, її когнітивне моделювання й напрями мовної концептуалізації.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) проаналізувати підходи до аналізу концептів у когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології;
- 2) застосувати корпуснобазований підхід для формування підкорпусів текстів;
- 3) виявити синонімічні, антонімічні та епідигматичні зв'язки імені концепту в досліджуваних мовах, його міжконцептні кореляції;
- 4) проаналізувати дистрибуцію імені стрижневого концепта в досліджуваних мовах за методикою t-score;
- 5) з'ясувати провідні когнітивно-метафоричні моделі в текстах різної жанрової та стильової належності, за якими відбувається вербалізація концепту ЗРАДА в досліджуваних мовах;
- 6) проаналізувати особливості фразеологізації концепту в українській та англійській мовах та його наповнення в межах відповідних паремійних груп;
- 7) здійснити зіставний аналіз концептів зрада та betrayal/ treason для виявлення національно-культурної специфіки згаданих концептів та їх значимості в межах цих лінгвокультур.

Об'єкт дослідження – вербальна маніфестація концепта ЗРАДА/ betrayal/ treason в українській та англійській лінгвокультурах та їх фреймове моделювання.

Предмет дослідження – поняттєва, асоціативно-образна, метафорична та паремійна (фразеологічна) об'єктивація концептів в українській та англійській мовах.

Матеріалом дисертації слугували тлумачні, двомовні, ідеографічні, етимологічні словники української та англійської мов, а також корпуси текстів аналізованих мов. Україномовний матеріал вилучено з «Корпусу української мови»

((<http://www.mova.info/corpus2.aspx>), в межах якого виокремлено 2387 контекстів із вживанням лексем ЗРАДА та її синонімічних варіантів.

Зазначену вибірку доповнено матеріалом з Інтернет-джерел (180 контекстів). Джерелом англomовного матеріалу є “The Corpus of Contemporary American English” (COCA) (<http://corpus.byu.edu/coca/>). Вибірка становить 4786 контекстів (*treason, infidelity, adultery, unfaithfulness, perfidy, betrayal, treachery*), зокрема: treason – 1000 контекстів, infidelity – 1000, adultery – 1000, unfaithfulness – 52, perfidy – 121, betrayal – 1000, treachery – 613. Отже, загальна вибірка становить 7353 контекстів.

Методологія і методи дослідження. Загальнонауковою методологічною базою роботи є *семантико-когнітивний* (М. Алефіренка, С. Жаботинська, О. Кубрякова, Ю. Степанов); *лінгвокультурологічний* (С. Воркачов, В. Карасик, В. Маслова, В. Телія, З. Попова та І. Стернін, А. Приходько) та *корпусно-базований підходи* (О. Левченко, Я. Бутельський, Р. Baker, Е. Tognini-Bonelli).

В роботі застосовано комплексну міжпарадигмальну методику аналізу, яка включає такі методи: *описовий метод* – для інвентаризації вербалізаторів досліджуваних концептів; *компонентний аналіз* – для висвітлення семантичної структури концепта, його внутрішньої організації; *історико-етимологічний аналіз* – для реконструкції етимологічної складової концепту, *дистрибутивний аналіз* – для з’ясування типових атрибутів імені концептів *зрада/betrayal/treason* тощо; *фреймовий аналіз* – для виокремлення субфреймів та слотів, *метод моделювання* з елементами *концептуального аналізу* – для встановлення напрямків метафоризації (когнітивно-метафоричних моделей аналізованих концептів), *зіставний метод* – для виявлення національно-культурної специфіки концептів та семантичних опозицій; *метод кількісного аналізу* – для з’ясування частоти вживання лексем та їх динаміки в текстах публіцистики на різних хронологічних зрізах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше запропоновано комплексний лінгвокогнітивний аналіз концепта ЗРАДА та представлено його фреймове моделювання (предметноцентричний, кількісний, агентивний, партитивний, колоративний фрейми), встановлено основні семантичні профілі концепта (ПОЛІТИЧНА ЗРАДА, ПОДРУЖНЯ ЗРАДА, БІБЛІЙНА ЗРАДА), виявлено його антонімічні, таксономічні й епідигматичні зв’язки в українській та англійській лінгвокультурах.

Здійснено лексико-семантичну і культурну реконструкцію зазначеної концептосфери з огляду на поняттєву (історико-етимологічний пласт), мотиваційну, асоціативну, образно-метафоричну складову, з’ясовано ключові моделі метафоризації концепта, зокрема антропоморфну, соматичну, тілесну, фізичну, перцептивну, психологічну сфери.

Це дало змогу уточнити методику моделювання соціооціночних концептів з урахуванням корпуснобазованого підходу, що дасть можливість уникнути типових недоліків лінгвокультурологічних та зіставних досліджень лексики, на які неодноразово зверталася увага мовознавців.

Теоретичне значення полягає у можливості застосування висунутих в роботі теоретичних положень та отриманих практичних результатів у теорії номінації та когнітивній семантиці, міжкультурній комунікації, матеріали дисертації можуть прислужитись для розвитку вітчизняної концептології, зокрема й теорії

моделювання концептуальних і етнічних моделей світу, результати роботи можуть бути корисними і в етнопсихології та культурології, філософії та лінгвопрагматиці, політичній комунікації.

Практичне значення роботи полягає у можливості впровадження основних її положень у курсах загального та зіставного мовознавства (розділи «Мовознавство в аспекті зміни наукових парадигм», «Прикладна і теоретична лінгвістика», «Методи структурної лінгвістики» «Принципи і методи зіставного дослідження мов», «Зіставна фразеологія», «Контрастивна лексикологія»), прикладної та когнітивної лінгвістики (розділи «Корпусна лінгвістика», «Методи когнітивної лінгвістики», «Лінгвоконцептологія»), прагмалінгвістики та теорії комунікації (розділи «Метафори у мові публіцистики», «Політична комунікація») у спецкурсах та спецсемінарах з етнофразеології, лінгвоаксіології та етнолінгвістики, а також при укладанні двомовних аксіологічних словників.

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено на 5-ти наукових і науково-практичних конференціях, з них на 3-х – міжнародних, зокрема: Міжнародна наукова інтернет-конференція «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2017), X Міжнародна науково-практична конференція студентів та молодих науковців «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2017), Міжнародній науковій конференції «Мова. Етнос. Культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів-Люблін, 2016); Друга регіональна науково-практична конференція «Оптимізація процесу навчання іноземних мов у закладах освіти гуманітарних та технічного напрямів (Рівне, 2016); II Науково-практичній конференції «Сучасні проблеми германського та романського мовознавства» (Рівне, 2017), а також на щорічних звітних науково-практичних конференціях викладацького складу Рівненського державного гуманітарного університету (2014-2017 рр., м. Рівне).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи викладено в 10-ти одноосібних наукових публікаціях, серед яких 6 статей надруковано у фахових виданнях, визначених МОН України, 1 – у закордонному науковому збірнику (Польща), 3 – у наукових збірниках, які додатково відображають отримані результати дослідження.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційне дослідження загальним обсягом 246 сторінок (текст дисертації становить 172 стор.) складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (349 джерел) і додатків (1, 2).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено його завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, описано методи дослідження, схарактеризовано фактичний матеріал, указано форми апробації і структуру роботи.

У **першому розділі** «Лінгвокультурологічні, аксіологічні та прикладні засади дослідження концепта ЗРАДА в синхронії та діяхронії» з'ясовано структуру концепта ЗРАДА за сучасними когнітивними і лінгвокультурологічними методиками, висвітлено історію його дослідження у міжпарадигмальному плані представниками різних шкіл та напрямків, уточнено лінгвістичну природу концепта та його аксіологічну спрямованість, виявлено корпусне моделювання концепта з

огляду на такі показники, як індекс *t-score*, частота вживання, дистрибутивні зв'язки ключової лексеми за сучасними квантитативними і прикладними методиками.

Сучасна лінгвістика попри те, що розвивається в кількох домінувальних напрямках, характеризується доволі чіткою загальноінтеграційною спрямованістю, зробивши своїм надбанням категорійно-поняттєвий апарат когнітивної семантики й теорії номінації, зіставної лінгвоконцептології і послуговуючись при цьому методами дослідження психології, етики, етнографії, соціології. Пріоритетним аспектом зіставної лінгвокультурології є вивчення вербалізації етнокультурних феноменів в аспекті зв'язку із системою цінностей певного соціуму, його когнітивними і ментальними моделями.

Наслідком цього постає і зміна мети лінгвістичних пошуків міжпарадигмального характеру, що може бути потрактована, зокрема, як реконструкція глибинних структур етносвідомості мовної особистості й висвітлення «системи духовних цінностей», які стоять за мовними знаками.

Лінгвокультурологічний підхід має ряд здобутків, однак часто лунає критика цього підходу. Критичних зауважень щодо лінгвокультурологічних досліджень можна уникнути, приділяючи пильну увагу як відбору матеріалу для аналізу, так і власне системності аналізу. У реферованому дослідженні прийнято опис структури концепта за працями С. Воркачова, М. Алефіренка, Ю. Степанова, А. Приходька, що передбачає його поділ на *поняттєву*, *асоціативну*, *образно-метафоричну* та *значимісну* складову. Услід за Ю. Степановим, вважатимемо, що концепт не вичерпується словниковим значенням ядерного вербалізатора концепту, але словникове значення слова – «імені» концепту утворює ядро даного концепту; концепт має складну структурну організацію (до неї належить все, що належить будові поняття та все те, що і робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), стиснута до основних ознак змісту історії; сучасні асоціації; оцінки тощо). І. Стернін подає структурну класифікацію концептів: *однорівневі* (містять тільки базовий шар), *багаторівневі* (включають декілька когнітивних шарів різного ступеня абстрактності) і *сегментні* (складаються з базового шару, оточеного рівноправними за ступенем абстрактності сегментами), наголошується на «моделюванні метафоризації концепта» (Ю. Кравцова).

Дослідники вирізняють два основні підходи до моделювання метафоризації – *когнітивний*, який ґрунтується на постулатах лінгвокогнітології з урахуванням досягнень когнітивної та лінгвістичної семантики (О. Баранов, І. Кобозева, В. Петров, А. Чудинов та ін.) і *семантичний*, що продовжує традиції лінгвістичної семантики й розвивається в руслі семантичної дериватології на базі основних ідей когнітології (Л. Кудрявцева, О. Лагута, О. Пономарьова, Г. Складарська, Н. Тропіна та ін.), де метафора розглядається відповідно як когнітивна і семантична модель категоризації досвіду.

Аксіологічні концепти становлять неоднорідну групу, в межах якої розрізняють універсально-базові, етико-філософські, соціальні і національні і етичні концепти. В основі універсально-базових концептів лежить сукупність перцептивних та концептуальних знань про світ базово-екзистенціального походження. Етико-філософські концепти вербалізуються мовними одиницями, що відображають моральні прескрипції і можуть бути згруповані у двополюсні опозиції типу «гріх – добродетель», «права – неправда», «добро – зло» тощо (Н. Арутюнова, О. Мазєпова, В. Привалова).

Методика аналізу концептів має комплексний/системний характер й передбачає особливу конфігурацію методів (описовий та дистрибутивний методи, кількісний та концептуальний аналіз та ін., метод моделювання, метод семантичних опозицій тощо).

Дослідники інтерпретують зраду, як: *лексема* (Н. Панфілова; А. Мубаракшина); *сема «зрада»* (Г. Барна); *поняття* (Л. Довга; Н. Білоус); *концепт, етичний концепт* (Н. Скородумова; Н. Панфілова); *концепт «державна зрада», домінуючий концепт* (С. Кобута); *етична категорія* (Т. Охріменко); *моральна категорія* (І. Горячок); *архетип «зради»* (Т. Бикова); дехто вирізняє такі поняття, як *архетипна єдність «зрада – вірність»* (У. Савельєва), *дискурс «кохання – зрада – смерть»* (О. Сазонова), *феномен зради* (І. Федюшина), *гендерний стереотип* (Т. Кравець).

Корпуснобазований підхід до моделювання концептів включає кілька взаємопов'язаних підходів, зокрема *corpus-assisted analysis* (корпуснодопоміжний аналіз) – один із корпусних дослідницьких методів, який полягає на одночасному аналізі корпусних і позакорпусних даних (наприклад, інтерв'ю, анкети і т.ін.) (Р. Baker); *corpus-based approach* (корпуснобазований підхід) – полягає на використанні корпусу переважно для представлення, перевірки чи егземпліфікації теорії або описів, які було сформульовано без доступу до великих корпусів (Е. Tognini-Bonelli). Згідно з цим підходом корпус використовують як джерело перевірки інтуїції дослідника або дослідження фреквенції, частотності сполук слів, колоквиалізмів, *corpus-driven approach* (корпуснокерований підхід) – один із корпусних дослідницьких методів, який полягає на інтерпретації корпусних даних як цілісності.

Конкорданси, або ж контексти вживання шуканих одиниць (із вказівкою на джерела) спрямовані на те, щоб вивчати особливості використання слів у текстах різних стилів, індивідуально-авторські вживання тих чи інших лексем, розвиток нових значень тощо. Конкорданси використовуються також для психолінгвістичних та соціолінгвістичних досліджень (вивчення асоціативних зв'язків між словами). Останні передбачають кількісну характеристику з огляду на частоту їх вживання (закономірності лексичної та статистичної будови текстів, функціонування, стилістичні особливості, формальні риси одиниць і граматичних категорій). Для проведення дослідження було сформовано конкорданси на основі пошуку в підкорпусах різної стильової належності (див. рис.1.1.): законодавчі тексти; наукові тексти; поетична мова; публіцистика; фольклорні тексти; художня проза; (<http://www.mova.info/corpus2.aspx>).

КОРПУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Виберіть зону пошуку

Додатково
Глибина контексту

Стать автора Всі чоловіча жіноча

Пошук за словом або морфологічною ознакою ?

Лексема Словоформа

Морфологічні ознаки

+ Додати ще одне слово ?

Пошук у підкорпусі художніх текстів

	Джерело
<< обурення таким нечуваним нахабством такою	зрадою з боку свого єдиного на світі >>
<< а тільки кров, руїни, зради, підступи. >>	>>
<< перший купців поплічник заминився таку таку	зраду, та коли він загадав про них >>
<<, а жовта - ненависть, зраду, золота ж - святість, досконалість >>	>>
<< діяння, великі пристрасті і великі зради - і цього було досить для нього >>	>>
<< Вжахнутий братовою зрадою, Сануіл з полком кінноти прискакав у >>	>>

Рис.1.1. Конкорданс на основі підкорпусу українських художніх текстів

Англомовний матеріал вибрано з “*The Corpus of Contemporary American English*” (COCA). Укладачі корпусу зазначають, що “The corpus contains more than 520 million words of text (20 million words each year 1990-2015) and it is equally divided among spoken, fiction, popular magazines, newspapers, and academic texts” (<http://corpus.byu.edu/coca/>). Фрагмент конкордансу представлено на рис. 1.2.

CLIC FOR MORE CONTEXT	SAVE LIST	CHOOSE LIST	CREATE NEW LIST	SHOW DUPLICATES	
1	1993	NEWS	AssocPress	A B C	xaggerated . Some of those making the most noise about betrayal by the M ajor government would hovt even louder if a f.
2	1994	NEWS	CSMonitor	A B C	is tempted to feel the Trojan War works are almost betrayal of the qualites that have made Caro 's other work indiv
3	1996	FI	Commentary	A B C	. Brown . Green . # Such questions were already betrayal of my father . I was further betraying him by hurling my:
4	1992	SPOK	CNN_Sonya	A B C	partners in terms of sexual fantasy . Is that also betrayal of the partner ? It may be a way to have a
5	2015	MAG	HistoryToday	A B C	of the constitutional monarchy established in 1789 and betrayal of his people . Suspicion about the loyalty of the king an
6	1992	MAG	AmHeritage	A B C	blacks , who saw such a preoccupation as racism and betrayal of a commitment to the black cause . He stuck to his
7	1993	ACAD	ForeignAffairs	A B C	The generation of the 1960s saw Vietnam as imperial and betrayal of the American belief in self-determination . The U.S.-5
8	1991	SPOK	CNN_Novak	A B C	Dr. Sullivan 's statistics is a concession to killers and betrayal of their young victims . " Do you disagree with that ?
9	2003	ACAD	AsianAffairs	A B C	# Russia views the revival of criticism on Chechnya as betrayal of the post- 11 September understanding of the Kremlin
10	2001	ACAD	WorldAffairs	A B C	, condemning attempts to achieve freedom by flouting China as betrayal of the Chinese race . In addressing Western ideas and v
11	1992	ACAD	EnvirAffairs	A B C	of their research efforts . 42 Some see this development as betrayal of the promise of biotechnology for agriculture . 43 # Th
12	2010	ACAD	AnthropolQ	A B C	intent it was clear that she saw his infidelity as betrayal of love , trust , and intimacy . Chukuma 's eventual
13	1993	MAG	America	A B C	When He spoke of divorce , He regarded it as betrayal of a promise between two people rather than an insult t
14	1999	NEWS	NYTimes	A B C	duty to the state , the other deploring it as betrayal of heritage and human beings . " # The Jacobins , for example
15	1996	NEWS	WashPost	A B C	make a separate peace with Israel . viewing it as betrayal of the Arab cause , and remains deeply skeptical of the
16	2004	SPOK	Fox_Sunday	A B C	watching right now , would n't he view it as betrayal if the president did all of those things you said and ende
17	2010	ACAD	SchoolCounsel	A B C	about his or her eating disorder -- seeing it as betrayal of heritage and family . This shame and guilt may be tie
18	2012	SPOK	CBS	A B C	soul into it . I do n't view it as betrayal . I actually think the leaders of Goldman Sachs today do
19	2001	NEWS	NYTimes	A B C	Kentucky would not see his taking the Louisville job as betrayal . Those who did see it as a betrayal were not friends
20	1992	MAG	NewRepublic	A B C	attempted to strike down affirmative action programs as betrayal of colorblind principles . And Reinquist , Scalia , and The
21	2002	SPOK	NPR_Sunday	A B C	popular music creators , what we did was regarded as betrayal of the nationalist ambitions . So the left would boo us ,
22	2009	ACAD	Commentary	A B C	in Pakistan-controlled territory has been widely seen as betrayal , and as proof that the United States will always subordi
23	1991	SPOK	PBS_NewsHour	A B C	MR-GODWIN : Castro is embittered by what he sees as betrayal by his former communist partners . He 's well aware of
24	2014	SPOK	PBS	A B C	or is it her responding to what she sees as betrayal ? ANNETTE-HEUSER : "Be# is angry and outraged and
25	2004	ACAD	Humanist	A B C	hair and bellbottom jeans . My father saw this as betrayal , and maybe it was . I did n't realize then that

Рис.1.2. Англомовний конкорданс на основі
Corpus of Contemporary American English

У роботі застосовуються такі поняття, як концептосфера, семантичне профілювання, фреймове моделювання, концептополе.

Під **концептосферою** услід за В. А. Масловою розуміється сукупність концептів, в межах яких виокремлюється ядро (когнітивно-пропозиціональна структура концепта), навколядерна зона (лексичні репрезентації релевантного концепта і його синоніми тощо) та периферія (асоціативно-образні репрезентації).

Про **профілювання понять** у межах теорії символічних стереотипів йдеться в працях представників польської етнолінгвістичної орієнтації. Профілі функціонують дwoяко: вони або відкрито входять в текст, який безпосередньо описує сам ментальний об'єкт чи його частину, виконавця або ж зовні вони не мають матеріального вираження, існують як певні конвенціонально закріплені ментальні утворення – невербалізовані концепти. Структура **фрейму ЗРАДИ** визначається відповідними слотами, які відображають таксономію концептополя у зіставлюваних лінгвокультурах. Наголосимо, що уживані у дисертації терміни **концептосфера** і **концептополе** розглядаються як повні синоніми.

Дистрибутивний аналіз ключової лексеми у складі словосполук в українських корпусах продемонстрував (це відображено у додатках до дисертації), що в ролі об'єкта ЗРАДИ (функція прямого додатка) виступають такі тематичні кола лексики назва особи за емоційним стосунком (*коханий/кохана*); за родинними відносинами (*дружина, чоловік, брат, подружжя*); назва особи за статтю (*дівчина/хлопець*); займенники, оніми; назва особи за соціальними стосунками (*подруга, товариш*);

назва особи за соціальним становищем (*гетьман, імператор, князь, король*); назва особи за професією (*цензор, маршал*); назва особи виконуваними обов'язками (*депутат*); територія (*Батьківщина, Вітчизна, Україна*); морально-етична категорія (*віра, звичай, ідеал*); соціальна категорія (*мистецтво, принцип*); назва соціального прошарку (*робітничий клас*); назва організації; народу (*болгари, татари*).

У другому розділі «Лексикографічна, поняттєва та образно-метафорична складова ЗРАДИ в українській та англійській мовах» здійснено аналіз концепта за лексикографічними даними та подано реконструкцію етимологічного пласту останнього, встановлено походження ключових лексем на позначення ЗРАДИ у двох мовах (первісна концептуалізація, мотиваційна база, окремі словотворчі особливості, історико-етимологічний та асоціативний складники), простежено когнітивно-метафоричні моделі з огляду на належність до тілесної, антропоморфної, перцептивної сфер, описано провідні моделі фреймово-слотової організації аналізованого концептополя (термін С. Г. Воркачова).

У плані лексикографічної категоризації концепта ЗРАДА в її ретроспективному вимірі доходимо висновку, що ключові лексеми-імена концептів формують цілісне концептополе понять, які можуть бути зведені до відповідних аксіологічних протиставлень. У межах цього утворення виокремлюються відповідні синонімічні блоки (ряди), що відображають семантичне наповнення концептів (семантичні компоненти), їх поняттєву та асоціативну складову: *відступництво, ренегатство, зрада, зрадливість, зречення, відречення, відступство, віроломство, віроломність, запродавство, відступництво, невірність, перелюбство*.

Лексико-семантична реконструкція ключового концепта у розгляданому концептуальному ряду співвідносних етимонів засвідчує, що він становить запозичення з польської мови (п. zdrada, zdradzić, як і ч. слц. zrada), яке вважається калькою свн. ver-raten «зрадити», первісно «поганою радою зіпсувати, завдати шкоди», тобто концептуально поєднується з мотивувальним підґрунтям мови і мовлення. Ключові лексеми на позначення ЗРАДИ в англійській мові – *betray, treachery, treason* – французького походження, слова *perfidy (perfidious), adulterate* запозичені безпосередньо з латинської мови.

В аспекті первинної концептуалізації в українській мові вирізняються по-перше, **віддієслівні деривати** від стрижневих дієслів *зраджувати/зрадити*, зокрема й okazіональні словотворчі неологізми (*зрадомовний, зрадогра, зрадопасхальний, зрадометр, зрадофіл, зрадофоб, єврозрада, зрадомозга*). Окремі семантичні ділянки розглядуваного концептуального утворення співвідносяться із семантичним протиставленням конверсивного типу *дати/продати/купляти*, що власне й маніфестує дієслово *запродавство* і йому подібні: *продавати, продаватися кому, запродавати, запродаватися кому, запродавати, продати, продатися, запродати, запродатися*. Ментально-синонімічним корелятом ЗРАДИ виступає лексема *відступництво*, вербалізація якої відбулася на основі просторових уявлень про свій і чужий локус (у процесі семіотичного профілювання державної зради). Напрямо концептуалізації ключового українського імені виражається через дієслова зі значенням мовлення: *зречення, зрікатися чого* (відступати від кого-, чого-небудь близького, рідного і т.ін.), *відрікатися, відмовлятися від чого, вирікатися, зректійся, відректійся*.

Аналіз асоціативних зв'язків ключової лексики ЗРАДА в українській мові продемонстрував зв'язок з концептом ОБМАН, при цьому найчастіше у мовній свідомості українців актуалізуються уявлення про подружню зраду, зраду товариських відносин, а уявлення про державну зраду співвідноситься з маргінальною зоною асоціативного поля у свідомості української мовної особистості.

Фреймова організація концептополя ЗРАДИ включає належність до партитивного – **частина-ціле** – (реалізується тільки в англійській мові «ХТОСЬ/ЩОСЬ є частиною ЗРАДИ»), кількісного та предметно-центричного фреймів. Концептуальне й семантичне наповнення останніх виражається через низку слотів, співвіднесених з відповідними профілями ЗРАДИ. Показовим виявляється передусім в українській мові агентивний (акціональний) фрейм, який реалізується у таких слотах **кого/що зраджує суб'єкт** (профіль ДЕРЖАВНА ЗРАДА) (у дослідженому матеріалі виявлено 335 словосполук із цим прикметником в українській мові), зазвичай, йдеться про *національну і подружню*. У свою чергу суб'єкт зради виражається за допомогою сполучуваності з такими прикметниками, як *центральна, верховна*; крім того посесивний агент ЗРАДИ корелює з позначенням особи за родинними стосунками, соціальним становищем, гендерною ознакою та онімами (*іудинська, юдина/юдова*).

Найбільш розгалуженою виявляється архітектоніка **атрибутивного фрейму**, який концептуалізує спосіб ЗРАДИ за принципом приписуваної суб'єкту ознаки (*зрада-яка*), в таких слотах: **перцептивно-сенсильному** (відчуття, смакова, слухова, тілесна, емоційна рецепція людини), **кількісному** (ознака РОЗМІРУ), **колірному, темпоральному (часова характеристика об'єкта)**. Проте найбільше ознак концепту ЗРАДА стосуються **морально-етичної оцінки** цього феномену, представленого здебільшого пейоративно оцінними прикметниками – *підла, ганебна, страшна, злочинна, люта, мерзенна і т.ін.* – англ. *terrible betrayal, a betrayal of the worst kind..., unspeakable betrayal*.

Окремі колоквіалізми концептуалізують зв'язок із концептом **ОБМАН** (*брехлива, лукава*) або зрідка співвідносяться з ідеєю **інтелектуальної оцінки** (*передбачена, свідома, забута*). Ознака явної і прихованої зради поєднується з непрямыми словосполученнями із зоосимволами, соматичним, фітоморфним кодом. На увагу заслуговують і стійкі компаративні звороти (де еталоном порівняння виступають особи та деякі ентомологічні назви, етнічні поняття, почуття, природні явища, Влада, міфологеми і хтонічні образи, що представляють семантику міфологічного низу (Пекло).

Онімний слот здебільшого представлений біблійними образами зради, пов'язаних з Іудою. В англійській мові превалює осмислення державної та військової зради в ультимативних, категоричних, просторових (*початок-кінець*) прикметниках.

Когнітивне профілювання концепту ЗРАДА в межах трьох основних профілів (**державна зрада, подружня зрада, морально-етична**) за даними корпусів аналізованих мов містить у собі категорію ГРІХУ, ЗЛОЧИНУ І ПОКАРАННЯ (ДЕРЖАВНА ЗРАДА). Натомість подружня зрада концептуалізується як процес, почуття, відчуття, натяк, інтрига, досвід, втрата довіри, порушення домовленості,

гріх, відступництво, порив душі, свобода, морально-етична – перемога, ганьба, таємниця, прощення, спокута: «*Де межа людській байдужості і яка найстрашніша кара на цьому й на тому світі може бути достатньою для спокутування зради рідної землі?*»; «*Ніхто у світі не прощає зради, а матері її інколи виправдовують, якщо зрадив її син; ніхто у світі не прощає вбивці, а мати обцілює свого сина, засудженого за вбивство на смерть, і просить у суддів милосердя...*» (Р. Федорів); слот партиципації трапляється рідше, часто у морально-етичній вербалізації ЗЛОЧИНУ і ПОКАРАННЯ (кара, помста, сором): «*А це раптом став я свідком і співучасником зради пана Станіслава...*» (В. Малик). Водночас концептуалізація ЗРАДИ як гріха, злочину, негідного вчинку передбачає зв'язок із такими дієслівними предикатами – докоряти, дорікати, звинувачувати «*...та невже той отчий поріг, за яким святкувалося Водохреще, поставав перед ним вряди-годи лише для того, щоб докоряти за вчинену зраду?*» (Р. Іваничук); «*Опришко своїми рейдами по району, езекуціями над сексотами, стрибками та особливо запеклими активістами радянської влади, постійно нагадував, що кара за злочин, за зраду впаде на тебе неминуче*» (Р. Федорів); «*Теми духовної неволі та муки самоувязнення, людська мужність, яка, крім молитви, нічого не може протиставити ворогові, зрада навколо нас і зрада всередині нас самих, віра в людську порядність, полиновий смак вічних розлук і пам'ять про першу любов*» (Б. Криса); зрада, відступництво як шлях в корпусах текстів представлена рідше: «*Симоненко розумів, що дорога національного відступництва може привести до соціальної зради*» (Д. Павличко); «*Він ніби пробіг шляхом віроломства і крутійства, всіма сходинками височенної піраміди...*» (В. Савченко).

Чорний колір і суміжні асоціації в позначенні ЗРАДИ і зрадництва наявні в обох лінгвокультурах зі значною перевагою цих контекстів в українській мові: **англ.** “*You will produce any memoranda or books held by him and, above all, the manuscript he was so fond of studying with its doggerel verses which drew him and others into the blackest treason*” – **укр.** «*Не слухайте облудної мови Ренегата! — заволав. — Я розкажу вам про найчорнішу з чорних зрад, вчинених коли-небудь на білому світі.*» (Р. Іваничук); «*Зрада, паноньку! Знов зрада? Ой, як же ця чорна зрада шарпає Україну! Що ти говориш, Грето!.. У яку темноту зради мене штовхаєш? Та ж та дитина, якої бажаєш, гіршою стане від скарбового, коли виросте у тій пільмі!*» (Р. Іваничук); «*Побачити у люблячих очах – чорний відтінок зради. З сльозами не змириться ніяк... В будь-якому життєписі Семюеля Морзе ви завжди натрапите на мутнуватий відтінок зради по відношенню до свого близького друга – Альфреду Вейлу...».*

Когнітивно-метафоричні моделі аналізованої концептосфери представлені **антропоморфною** концептуальною ділянкою, до складу якої у зіставляваних мовах входить кілька напрямків метафоризації, зокрема соматичний і психосоматичний (зрада дає ляпаса по обличчю комусь: “*His wife's betrayal was slapping him in the face*”, їй властиві емоційно-афективні реакції: “*instead to cries of treachery, many sought greater security for their interests in Philip's...*”; має обличчя: “*brace itself in the face of treachery, and slow during slumber except, of course...*”) акціональний, речоморфний та перцептивний.

Неантропна сфера семантизації ЗРАДИ представлена флоро- та зооморфними метафорами. При цьому останні, і передусім речоморфний, містять в собі зв'язок з атрибутивною ознакою, яка приписує об'єкту певну метафоричну ознаку – розміру, ваги, відчуття – гострий, таємний або такий, що викликає больові відчуття. Провідними напрямками метафоризації концепта в обох лінгвокультурах виявляються антропоморфний код, співвіднесений із зовнішніми і внутрішніми соматизмами, зокрема й такими когнітивними доменами, як ТІЛО, ХВОРОБА, БІЛЬ (патологія та її лікування), ДУША, СЕРЦЕ-УМІСТИЩЕ (з низкою просторових метафоричних проявів), ФІЗИЧНИЙ СТАН (з універсальною ідеєю деструкції, руйнування, колючого, ріжучого, гострого). Наприклад, *“Betray was a strong word, and it sounded as sharp as it was: a blade of a word, slicing Martin deep inside (Rice)”*; суб'єкт сам ранив себе, дізнаючись про невірність партнера: *“his aid when he stabs himself after learning of her infidelity. Karin (Ingrid Thulin) is cold and hostile, hates...”*; укр. «Зрада із ножом у рукаві ?..» (П. Ребро); «...чим твердіша була криця ножів запродавства, на які він наражався...» (Д. Павличко).

Антропоморфна концептуальна ділянка представлена і дієсловами зі значенням інтелектуально-розумової (мисленневої) діяльності співвідноситься із донорською військовою сферою (концептуальна домена ЗРАДА – істота (ворог, продає-купує, має емоції, чинить якісь дії), виражається через метонімічний контекст *рука зради*: *“...the hand of betrayal and treason has reached the martyr president rene muawad, the official syrian news agency, sana, said...”*.

Речоморфний напрям метафоризації (ЗРАДА – гострий предмет) співвідноситься із предикатами болі, фізичного і психічного стану, хвороби. Він є спільним для обох мов, як і її **перцептивна** концептуалізація (солodka, пахне чимось, пор., *«А зрада пахне знаєш чим? Солодким теплим молоком!!! І медом з літа запашишим... І пахне зрада квітами...»*; *«Тепер я точно знаю, що чоловіча зрада пахне кислим виноградом»*; *«Для декого відступництво та національна зрада пахне коритом, мундиром золотом...»*). Крім того, вторинні контексти демонструють, що ЗРАДА викликає больові відчуття, тривогу і несе в собі фізичні страждання, пов'язується з емоційним і психічним станом людини в англійській та українській мовах, викликає тривогу, спричиняє докори сумління: *“Betrayal still seems to hurt as much as it ever did I; But Lo's betrayal has stirred particularly acute alarm; Already feeling the pangs of treachery, he gave her a quick kiss...”*, прирівнюється до голки і жала, яке має глибину, викликає рани, співвідноситься з ідеєю температури і горіння, спустошення, страждання, напр., *“But Lo's betrayal has stirred particularly acute alarm. His job gave him access to, ...of foster homes after her mother's death, to a betrayal so devastating her life had been forever changed , a night or...”*. Зазначені смисли категоризуються кількісно, виражають градування перцептивної ознаки, її прояв в більшій чи меншій мірі.

Речоморфна метафора-умістище ЗРАДИ є типовою для різних лінгвокультур і становить своєрідну тілесно-соматичну універсалію. Щодо української мовної ментальності, то в ній передусім категоризується артефактна специфіка ЗРАДИ як речі, будівлі: *«Колишнього Мирона не стало: залишилася на світі особина, яка ступила на поріг зради і була проклята своїм праведним двійником»* (Р. Іваничук), споруди, клубка ниток, отрути, агресивної речовини: *«Зараз ви побачите як ми*

розплутували клубок зради, відслідковуючи мережу тролів-пропагандистів у Фейсбуці...»; «Може, це та ниточка, що допоможе розплутати весь клубок зради і підступу?» (В. Малик); «Коли шпionка, розстріляєм тихенько, щоб не мучитись тобі все життя в трутизні зради, бо це непростимий гріх (О. Довженко); «...маючи пристрасть до потаємного, до морфію зрад — що їм розтоптувати на вулицях шевченківських хрущів, колотись не тими пріоритетами, занюхувати кокаїновим прахом указів...» (Є. Пашковський), інструмента.

В англійській мові натомість виразно окреслюється метафоричний вектор *Гри, Забави* як легковажності, брудної, нечистої гри, до якої прирівнюються плітки й наклеп (*gossip, denigration, betrayal by nasty, cruel games that involve gossip, denigration, betrayal and lies during which friendships are broken irreparably...*).

Значно рідше в англійській маємо артефактну модель **ЗРАДА – це пристрій і механізм** (авіаційний чи військовий, часто-густо у поєднанні з просторовою ідеєю лінійного руху, спрямованості, орієнтацією невірності (*infidelity*) на щось (когось): *and women are wired to become jealous. A radar for infidelity would indeed be adaptive...*). Флороморфний код представлений в обох мовах рослинною метафорою, проте в англійській мові вона функціонує при позначенні концепту невірності (доказ невірності), яка має «під собою певний родючий ґрунт для проростання і розвитку», догляду, піклування за кимось, за дитиною, рослиною. У цьому разі зрада ЗРАДА виступає джерелом існування, годівлі, підтримки чогось (якихось негативних почуттів, рис, вчинків): *“This is what we call fertile ground for infidelity”, “...So, by then, you see the evidence of her infidelity growing on a daily basis . How do you feel about that...”, “...reticulate into the opposite seat of her coach. Humiliation, betrayal , rage - she nursed her grievances as she made several stops...”*. В українській їй відповідає вітально-рослинна метафора, пов’язана із розвитком, ростом рослин або деякими їх гатунками чи різновидами.

Третій розділ «Паремійна та фразеологічна репрезентація концепта ЗРАДА в зіставлюваних лінгвокультурах» присвячено образній категоризації концепта ЗРАДА в його різноманітних проявах (образно-характеризуючі номени, стійкі порівняння, прислів’я та приказки і т.ін.), які формують ядро фразеологічного поля. Аналіз фразеологічного матеріалу уможливив висновок про те, що у фразеологічних фондах англійської та української мов найширше представлено такі профілі зради, як морально-етична, представлена у Біблії, подружня зрада, державна зрада, або зрада батьківщини (останні профілі можна віднести до слабо фразеологізованої ділянки).

Результати дослідження підтверджують той факт, що Біблія є джерелом інтернаціональної фразеології. Зрада для християнського світу нерозривно пов’язана із образом Іуди, який зрадив Ісуса Христа. Спосіб, у який Іуда виказав Христа первосвященникам, став підґрунтям для виникнення фразеологічних одиниць *іудин поцілунок / a Judas kiss*, що вживаються на позначення людей, які за дружною приховують справжню ворожість. Ціна, за яку Іуда Іскаріот зрадив свого Вчителя, зафіксована як в українських, так і в англійських фразеологічних одиницях: *тридцять срібників (срібняків) / thirty pieces of silver*, що виступають як повні інтернаціональні за походженням еквіваленти.

Біблійний сценарій братовбивства Авеля Каїном став основою утворення таких фразеологічних одиниць на позначення ЗРАДИ в українській мові, як *Каїнове діло*, *каїнова печать*. В англійській лінгвокультурі мотиваційна домінанта припадає не на зрадництво Каїна, а об'єктивується сам факт братовбивства: *Cain* – “the proper name of the first fratricide and murderer”. Зі зрадою в обох лінгвокультурах пов'язується нечиста сила: *treacherous as the very Old Fuller* – *запродати душу чорту*.

Наявність безеквівалентних компаративних фразеологічних одиниць зрікся як *апостол Петро Христа*; *підняв на вилах як Каїн Авеля* та субстантивних бібліонімів *Каїнове діло*; *kiss of death* пояснюється особливостями мовного та культурного середовища обох лінгвокультур, в яких функціонують аналізовані одиниці.

Ставлення англійського та українського етносів до подружньої невірності, закріплене в паремійних одиницях обох мов, відображаючи суспільні норми, якими керуються у повсякденному житті англійці й українці. І в англійській, і в українській лінгвокультурах відповідальність у ситуації адюльтеру в основному покладено на жінку. В українських пареміях наголошується на зовнішності жінки, що може стати причиною подружньої невірності: *Біда, коли жінка бліда, але лиха година, коли жінка як калина*. В образних одиницях англійської мови представлені стереотипні сценарії і поради, як жінці слід себе поводити: *It is a bad hen that cackles in your house and lays in another's*. Спільним є логічний зміст паремій даної групи, а специфіка – в образності, у місцевих реаліях і поняттях.

В обох мовах фразеологічні одиниці на позначення перелюбу утворюються шляхом порівняння подружньої зради з рухом-переміщенням (*скакати по бабах*, *бігати наліво і направо*; *go astray, run around*), поведінки людини і тварини (*вести мартівське життя*, *гуляти як собака*; *a gander-moaner*), одночасним виконанням декількох дій (*встигати (жити, робити) на два фронти* – *two-time someone*).

В українській мові виокремлюється фразео-семантична група на позначення подружньої зради, побудована за моделлю дієслово руху + назва рослини: *бігати по куцах*, *скакати (стрибати) в гречку*. В англійській і українській лінгвокультурах підґрунтям для утворення фразеологічних одиниць на позначення адюльтеру стала опозиція своє/чуже: *put your sickle in another man's corn, thresh in another man's barn*, де перелюб порівнюється зі втручанням (зазіханням) на чужу територію або власність через мотивацію предметами і знаряддями побуту й жнивництва: *put your sickle in another man's corn Commit adultery* – дослівно – вставляти серп в чийсь пшеницю, укр. (діалектне, лемківське): *ходить до чужого ревіру* (А. Вархол, О. Тищенко).

Фразеологічні одиниці англійської мови, що репрезентують смисл ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ, переважно утворені шляхом маркування ЗРАДИ історичного характеру і розуміються як стереотипи віроломної поведінки, яка отримує негативну оцінку: *wear Hector's cloak, night of the long knives*.

Негативне ставлення до ЗРАДИ БАТЬКІВЩИНИ визначається в українських паремійних одиницях дидактичного характеру через ставлення до ситуації збереження вірності своєму народові, необхідності любити і захищати Вітчизну як найбільшу цінність в житті людини: *За рідний край – хоч помирай!; Краще на своїй стороні кістьми лягти, ніж на чужині слави натягти; Радше впадь, але не зрадь*. Число два осмислюється як символ роздвоєння, нещирості, лицемірства, які часто є

складовими ситуації зради. Цей смисл закладений у фразеологічних одиницях обох мов: *подвійний агент/double agent*. В обох лінгвокультурах державна зрада асоціюється з актом купівлі-продажі, про що свідчать номінації: укр. *продати Батьківщину* та англ. *sellout*.

В англійській лінгвокультурі акцент робиться переважно на інституціональному аспекті зради. Це зумовлено більшою зорієнтованістю англійців на дотримання юридичних норм порівняно з українцями, що має історичне пояснення.

Периферію фразео-семантичного поля ЗРАДИ формують вислови, в яких зазначений концепт семантизується через колоративні позначення категорії зради як чогось постійного, співвіднесеного з ідеєю чистого і брудного, що сягає образу гри в карти чи викриття справжніх намірів суб'єкта: *true blue will never stain* (True constancy will never betray). До маргінальної зони концептополя слід віднести і деякі перехресні образно-мотиваційні зв'язки і кореляції ЗРАДИ, зокрема сценарні та артефактні метафори.

З-поміж них виразно окреслюється образ Гри як маніпуляції, ілюзії, трюку і обману, образне кодування відкритого простору, зоо- та фітоморфні символи, символіка дір'явих предметів і дій з ними, ідея бруду й сміття тощо. Останні можна звести до таких фразео-тематичних груп: аксіологія предметних символів, зокрема сценарна метафора вивішування брудного одягу як вияв викриття якихось таємних речей або оприлюднення фактів: *hang the dirty washing out* (Reveal murky secrets; publish unwholesome facts) – Повісити брудне вимивання «виявити темні таємниці»; окремі стійкі порівняння, еталоном яких виступає батько-сповідник, напр. *silent as a father confessor* (Who will never betray confidences heard during confession) представляють суб'єкта, який здатен зберігати конфіденційні речі в таємниці.

Досить репрезентативним виявляється субфрейм ЗРАДА-КАМУФЛЯЖ, «викриття таємниці або секрету», «видати секрет», який концептуалізується через протиставлення свого і чужого (видавати, відкривати свої приватні справи, що образно виражається через ідею кришки, відкритого посуду, умістища), напр., *blow his cover* Betray his secret (inadvertently); bring his private dealings into the open; nullify his disguise and reveal his true identity; маніфестується і спосіб передачі секрету (навмисно/ненавмисно) «ненавмисно видати секрет під час неконтрольованої або необдуманого розмови, бесіди»: *cackle* – reveal secrets in thoughtless or indiscreet conversation. Вартами уваги є мотиви ушкодженого, ущербного, непридатного, зіпсутого (образ дір'явого корабля) у поєднанні із витіканням чогось (рідка субстанція – витікання інформації): *leak* (v and n) (Allow an) improper or even deliberate release of information, *leaky vessel* (Person who betrays secrets (letting out what should be kept in) досл. – Витік судна (особа, яка зраджує секрети, випускаючи те, що слід зберігати). Сюди ж можна віднести символіку таких реалій і акцій:

сита і виконання марних, непотрібних дій: *leak like a sieve* (Publish secrets; spend money etc.) «оприлюднити секрет», «марно витрачати гроші»;

протиставлення відкритого/закритого, замкненого/незамкненого: *come out into the open* (Cease to be secretive; confess; act publicly; reveal plans, thoughts etc.) – досл. Вийти на відкрите, перестати бути закритим, зізнатись, діяти публічно;

артефакти, дім, будинок, відкриті двері в'язниці: *reveal the secrets of the prison-house* (Tell everything);

символіку деяких рослин (бобів) як засіб мотивації розкриття таємниці, яка несподівано вислизає з-під чийогось контролю: *spill the beans* «розкрити таємницю»;

образ гри, викриття шоу фокусника: *give the show away* (Betray the secret; reveal inadequacies generally «зрадити таємницю» (від співавтора або помічника, що псує фокус, розкриваючи його метод аудиторії);

ідею карнавальної гри в гафф як вираження маніпуляції, обману: (амер.): *blow the gaff* (concealed cheating mechanism of a carnival game) «випустити таємницю»;

трюк у поєднанні з образом kota і певними предметними локусами як викриття фокусу, ілюзії, неправди реалізується у внутрішній формі вислову: *let the cat out of the bag* (від трюку пропонувати kota в сумці як поросля на продаж – свиню в шубі);

поведінка тварин (*parrot*) у поєднанні із рослинною символікою (мигдалеве дерево) як вияв чогось неможливого, фантом, вигадка: *the parrot must have an almond*;

окремі оніми, топономастичний код: *kiss and tell* *Betray intimate secrets*; Watergate (амер.) Elicit and publish corruption scandals. (From the 1972 Watergate scandal in Washington) – Уотергейт (v) – вилучить та публікуйте корупційні скандали (від скандалу Уотергейта 1972 року у Вашингтоні).

ВИСНОВКИ

1. Концепт ЗРАДА становить поліфункціональний і багатовимірний етнокультурний та психологічний феномен, ціннісно маркований «згусток культури у мові», пронизаний надмовними ідеологічними, соціокультурними, етичними і звичаєвими конотаціями, міжпарадигмальний конструкт, який перебуває у полі зору соціологів, культурологів, психологів, політологів та представників міжкультурної комунікації. Як амбівалентний мовний концепт він перебуває на межі емоційно- та соціооцінних категорій й аксіологічних концептосфер і розглядається дослідниками з погляду семантики, міжмовних порівнянь, прагматики, художнього і політичного дискурсу, семіотики релігійних текстів.

2. До цього часу не практично не з'ясованою залишається лінгвістична природа концепта, про що свідчить термінологічний різнобій при визначенні його лінгвістичного статусу (етичний концепт, етична категорія, моральна категорія або як концептуальна архетипна єдність «зрада-вірність» тощо).

3. Лінгвокогнітивна та культурологічна орієнтація до моделювання концепта разом із корпуснобазованим підходом дали змогу, по-перше, запропонувати зіставний опис цього концепта з огляду на семантичні профілі ЗРАДИ, таксономію фреймів (партитивного, акціонального, зреалізованого у субфреймах кого/що зраджує суб'єкт, предметно-центричного атрибутивного (зрада-яка), представленого такими слотами: перцептивним (відчуття, смакова, слухова, тілесна, емоційна рецепція), кількісним (ознака РОЗМІРУ), колірним, темпоральним і часовим; по-друге, здійснити його реконструкцію з позиції політичної та народної культури етносу, етимології, поняттєвої, семантичної, асоціативно-образної та паремійної структури, по-третє, простежити спільне і відмінне у процесах його фразеологічної і когнітивно-метафоричної вербалізації, по-четверте, висвітлити дистрибутивні зв'язки ключових лексем в складі синонімічних рядів з огляду на об'єкт ЗРАДИ,

частоти вживання лексем та їх семантичної динаміки в текстах публіцистики за методикою t-score.

4. Основні напрямки і процеси метафоричної концептуалізації ЗРАДИ в обох мовах зводяться до антропної (тілесної, фізичної, ментально-психічної, пов'язаної із концептами БІЛЬ, ХВОРОБА, ДУША, СЕРЦЕ, ПУСТОТА (спустошення, параметризація почуттів через глибину, продуктивною в українській лінгвокультурі є метафора-умістище ЗРАДИ), представлена метафоричними дієсловами деструктивного впливу і перцепції. Неантропна сфера представлена флоро - та зооморфним, а також предметним, артефактним кодами.

Для англійської мови типовими є метафори Гри, термінологічні образи, пов'язані із пристроями і механізмами (авіаційними чи військовими), інтелектуально-мислительної діяльності, інтуїції; в українській – метафорична категоризація спрямована на речовий код (будівля, споруда, клубок ниток, отрута, агресивна речовина, інструмент).

5. В межах теорії не жорсткості меж концептів звернуто увагу на концептуальні біноми, які представляють міжконцептні кореляції розгляданих ідеологічно-ціннісних, етичних та релігійних категорій – ВІРНІСТЬ, ДОВІРА, ГРІХ, ОБМАН, ПОМСТА, ПОРАЗКА, ПОКАРАННЯ і т.ін. та встановлено концептуальний зв'язок із такими когнітивними доменами, як «шахрайство», «підтасування фактів», «зрада-камуфляж», «зрадити, видати секрет», «продаватись, доносити на когось», «зраджувати керівництву», «зрада підлеглого», «зрада воєначальника», «дезертирство», які становлять маргінальну зону розгляданого концептополя.

6. Дальшу периферію семантичного поля утворюють такі смисли, як «зрада переконань», «ідеї», «відмова від попередніх поглядів», «викрити себе певними діями або вчинками» тощо («зрада фірми», «зрада як вигода», «зрада походження чи соціального статусу», інтелектуально-мисленева актуалізація ЗРАДИ (комусь зраджує пам'ять), стереотипи поведінки – «поводитись зрадливо». До маргінальної зони концептосфери належать також і такі концептуальні ділянки, як «спокуса», «маніпуляція», «гра» (передусім у плані епідигматичних і фразеологічних зв'язків стрижневого імені концепта в англійській мовній свідомості).

Перспективи дослідження пов'язуються з проведенням мікродіахронічного аналізу актуалізації концепту ЗРАДА в україномовному та англійськомовному лінгвокультурному соціумі з метою виявлення динаміки поняттєво-ціннісного змісту концепту ЗРАДА на низці зрізів у рамках часового періоду; дослідженням інших концептів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Публікації у фахових виданнях України

1. Ясногурська Л. М. Концептосфера ЗРАДА у зіставно-типологічному та лінгвокультурному висвітленні (на матеріалі української та англійської мов) / Л. М. Ясногурська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. праць. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. – Вип. 64. – С. 216–219.

2. Ясногурська Л. М. Семантичне профілювання концептосфери ЗРАДА: лінгвокультурологічний підхід / Л. М. Ясногурська // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. – Хмельницький : Видавництво «Хмельницький національний університет», 2017. – Вип. 12. – С. 288–295.

3. Ясногурська Л. М. Наукові дослідження щодо вивчення концептів в сучасній лінгвістиці на прикладі концепту ЗРАДА / Л. М. Ясногурська // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. М.П. Фабіан]. – Ужгород : ПП «Аутдор-Шарк», 2017. – Вип. 15. – С. 208–224.

4. Ясногурська Л. М. Об'єктивація подружньої ЗРАДИ у паремійних фондах англійської та української мов / Л. М. Ясногурська // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. – Вип. 5. – С. 62–71.

5. Ясногурська Л. М. Категоризація концепту державна ЗРАДА засобами фразеології (на матеріалі англійської та української мов / Л. М. Ясногурська // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація» : зб. наук. праць. – Херсон : Херсонський державний університет, 2017. – Вип. 3. – С. 97–102.

6. Ясногурська Л. М. Паремійна та фразеологічна репрезентація концепта ЗРАДА в зіставлюваних лінгвокультурах (на матеріалі української та англійської мов) / Л. М. Ясногурська // Одеський лінгвістичний вісник : [наук.-практ. журнал] ; ред. Н. В. Петлюченко. – 2017. – Вип. 10. – Том 2. – С. 106–110.

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав

7. Ясногурська Л. М. Особливості категоризації концепту ЗРАДА в українській та англійській мовних картинах світу / на матеріалі корпусів публіцистичних і художніх текстів / Л. М. Ясногурська // Славістичні студії. Етнолінгвістика і міжкультурна комунікація. – Люблін : Видавництво Католицького Люблінського Університету Іоанна Павла II, 2017. – С. 313–329.

Публікації у збірниках наукових праць

8. Ясногурська Л. М. Відображення свідомості нації у концептуальній та мовній картині світу / Л. М. Ясногурська // Актуальні проблеми філології та методики викладання гуманітарних дисциплін. – Рівне : РДГУ, 2016. – С. 6–9.

9. Ясногурська Л. М. Сучасні підходи до вивчення поняття концепт / Л. М. Ясногурська // Актуальні проблеми філології та методики викладання гуманітарних дисциплін. – Рівне : РДГУ, 2016. – С. 28–32.

10. Ясногурська Л. М. Моделювання концептосфери ЗРАДА у зіставно-типологічному та лінгвокультурологічному висвітленні (на матеріалі української та англійської мов) / Л. М. Ясногурська // Актуальні проблеми філології та методики викладання гуманітарних дисциплін : зб. наук. праць. – Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2017. – С. 8–12.

АНОТАЦІЯ

Ясногурська Л. М. Концепт ЗРАДА: лінгвокультурний та корпуснобазований підходи (на матеріалі української та англійської мов). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» МОН України. – Одеса, 2018.

У дисертаційній праці узагальнено теоретико-методологічні засади вивчення концепту ЗРАДА в лінгвокогнітивному та лінгвокультурному аспектах. Визначено структуру концепту ЗРАДА та його відповідників в англійській мові (betrayal/treachery/treason). Виявлено основні семантичні профілі (політична зрада, подружня зрада, біблійна зрада, зрада друга, зрада/вірність, зрада/донос, зрада/обман, зрада/камуфляж, зрада/викриття секрету, таємниці, підступних намірів тощо) й міжконцептні зв'язки (ЗРАДА/ГРІХ, ЗРАДА-ШЛЮБ, ЗРАДА-ГРА). Проаналізовано засоби образної номінації та фразеологічного вираження концепту, його наповнення в межах відповідних паремійних і фразео-семантичних груп. З'ясовано дистрибутивні зв'язки ключових лексем в межах відповідних концептополів за методикою t-score.

Ключові слова: концепт, профілювання, концептуалізація, фреймове моделювання, корпуснобазований підхід, фразеологічні та паремійні групи

АННОТАЦИЯ

Ясногурская Л. М. Концепт ИЗМЕНА: лингвокультурный и корпуснобазированный подходы (на материале украинского и английского языков). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского» МОН Украины. – Одесса, 2018

Диссертация посвящена исследованию концепта ИЗМЕНА в лингвокогнитивном, структурно-семантическом и лингвокультурном аспектах с применением корпуснобазированного подхода («Корпус украинского языка», «The Corpus of Contemporary American English» (COCA)).

Сквозь призму методологии лингвоконцептологии и культурологии исследована структура концептосферы, принимая во внимание историко-этимологические, понятийные, ассоциативные, образно-метафорические составляющие концепта ИЗМЕНА и его соответствий в английском языке (betrayal/treachery/treason), выявлены основные семантические профили (политическое предательство, супружеская измена, библейная измена, предательство друга, измена/верность, измена/донос, измена/обман, измена/камуфляж, измена/разоблачение секрета, тайны, коварных намерений и т.д.) и межконцептные связи (ИЗМЕНА/ГРЕХ, ИЗМЕНА/БРАК, ИЗМЕНА/ИГРА), проанализированы средства образной номинации и фразеологического выражения концепта, его наполнение в пределах соответствующих паремийных и

фразеосемантических групп. Выявлены дистрибутивные связи ключевых лексем в пределах соответственных концептополей по методике t-score.

Фреймовая организация концептополя имеет таксономическую организацию и включает присутствие ключевых вербализаторов партитивного ЧАСТЬ-ЦЕЛОЕ (КТО-ТО/ЧТО-ТО является частью измены), акционального (реализуется в слотах КОГО/ЧТО ПРЕДАЁТ СУБЪЕКТ) и предметно-центрического субфреймов. Наиболее разветвленной является архитектура атрибутивного субфрейма, который концептуализирует способ измены по принципу приписываемого субъекту признака (ИЗМЕНА-КОТОРАЯ) в таких слотах: перцептивно-сенсильном (ощущения, вкусовая, слуховая, телесная, эмоциональная рецепция), количественном (признак РАЗМЕРА), цветовом, темпоральном и временном.

Семантическое наполнение когнитивно-метафорических моделей в обеих лингвокультурах свидетельствует о концептуализации с помощью антропоморфного, соматического, телесного, физического и пространственного кода, релевантной определяется связь с концептами ТЕЛО, БОЛЬ, БОЛЕЗНЬ и некоторыми артефактами.

Ключевые слова: концепт, профилирование, концептуализация, фреймовое моделирование, корпуснобазируемый подход, фразеологические и паремийные группы.

SUMMARY

Yasnohurska L. M. Concept TREACHERY: linguistic, cultural, and corpus-based approaches (based on Ukrainian and English materials). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.15 – General Linguistics. – The State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Odesa, 2018.

Theoretical and methodological principles of the concept TREACHERY study in cognitive and cultural linguistic aspects have been summarized in the thesis.

The structure of the concept TREACHERY and its equivalents in English (betrayal/treachery/treason) have been investigated. The main semantic profiles (treason, adultery, biblical betrayal, infidelity, disloyalty/loyalty, treachery/denunciation, betrayal/deception, betrayal/camouflage, betrayal/disclosure of secrets, mysteries and perfidious intentions, etc.) as well as inter-conceptual relations (BETRAYAL/SIN, ADULTERY/MARRIAGE, TREACHERY/GAME) have been detected. The means of figurative nomination, phraseological expression of the concept and its content within the corresponding paroemic and phraseological semantic groups have been analyzed. The distributive relations of key lexemes within the corresponding conceptual fields according to t-score methodology have been revealed.

Key words: concept, profiling, conceptualization, frame modeling, corpus-based approach, phraseological and paroemia groups.

Підписано до друку 14.02.2018 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times». Друк офсет.
Ум. друк. арк. 1,16. Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. 11.
Друкарня видавництва «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.